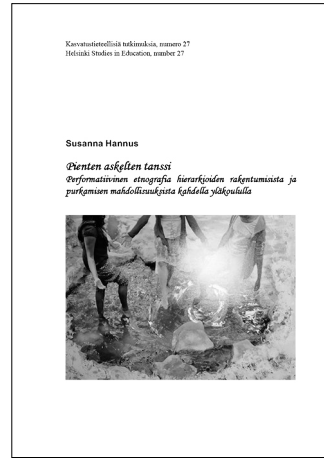

Liikettä kohti vähemmän hierarkisia ja eriarvoisia käytäntöjä kahdella yläkoululla

Susanna Hannus

Teksti perustuu kirjoittajan väitöstilaisuuteen Helsingin yliopistossa 15.5.2018. Vastaväittäjänä toimi professori Päivi Naskali Lapin yliopistosta.

Susanna Hannus (2018) *Pienten askelten tanssi – performatiivinen etnografia hierarkioiden rakentumisista ja purkamisen mahdollisuuksista kahdella yläkoululla*. Helsingin yliopisto, Kasvatustieteellinen tiedekunta. Kasvatustieteellisiä tutkimuksia, numero 27.

Tutkimukseen osallistunut opettaja Leo kuvaa elämänrohkeutta yhdellä tutkimuskouluistani seuraavasti:

Sitten kun kokeillaan erilaisia lajeja, erilaisii juttuja, semmosii, mitä ihminen ei oo varmaan ikinä ennen tehnykkään, niin tulee sitä kautta sitä rohkeutta. Rohkeutta, että mä voin tehdä jotakin muutakin. Voi tulla rohkeutta siihen, että uskaltaa niinku elää. (Haastattelu, Aarnikko, Leo.)

Leo puhuu myös siitä, kuinka yksittäisellä teolla ja kokemuksella voi olla suuri merkitys. Hän kuvaa haastattelussaan sitä, kuinka oppiminen ja toiminnan muutos voi seurata yksittäisestä oivalluksesta. Oivalluksella voi olla lähes vallankumouksellista voimaa.

Tutkimuksessani *Pienten askelten tanssi – performatiivinen etnografia hierarkioiden rakentumisista ja purkamisista kahdella yläkoululla* olen kiinnittänyt huomiota pienten tekojen merkitykseen ja monien koulun toi-

mijoiden samanaikaisen toiminnan luovaan voimaan, positiiviseen valtaan muuttaa hierarkioita ja luoda parempia mahdollisuuksia taustaan katsomatta kaikille nuorille, hierarkioissa matalalla oleville nuorille ja kouluille.

Tämä tutkimus on saanut inspiraationsa koulutukselliseen tasa-arvoon ja sosiaaliseen oikeudenmukaisuuteen liittyvistä keskusteluista. Hierarkioiden purkamisella tarkoitan sitä, miten on mahdollista luoda vähemmän hierarkkisia ja eriarvoisia käytäntöjä sekä uusia mahdollisuuksia nuorille ja kouluille. Hierarkioiden purkamista ja uusien mahdollisuuksien luomista voi olla pienikin merkityksellinen teko.

Tutkimus liittyy 1980- ja 1990-luvuilta alkaneeseen koulutuspolitiikan muutoksen kontekstiin. Perheet saivat mahdollisuuden valita nuorensa koulupaikka ja kouluilla oli tilaisuus järjestää painotetun opetuksen luokkia, soveltuvuuskokeita ja valikoida oppi-

laansa. Kouluille esiteltiin myös uusia laadun arviointi- ja palkkiojärjestelmiä. Tutkijat ovat kirjottaneet, että näiden muutosten myötä koulut ovat uudella tavalla kilpailutilanteessa ja alueellinen eriarvoisuus koulujen välillä on lisääntynyt. Tutkimukseni alussa olin kiinnostunut tarkastelemaan, mitä tapahtuu, kun edellä mainitut uudet koulujen hallinnan mekanismit ja koulujen jokapäiväinen arki kohtaavat. Tutkimuskirjallisuuden pohjalta näytti muodostuvan koulujen suoritushierarkioita, koulujen suosituimmuushierarkioita ja koulujen maine- ja mielikuvahierarkioita.

Lähdin tutkimaan uuden koulutuspolitiikan ja koulujen hallinnan hypoteettisesti eriarvoisuutta ja alueellista eriytymistä lisääviä vaikutuksia kahdella sosioekonomisesti erilaisella alueella olevalla yläkoululla. Ennen tutkimuskoulujen valintaa tein sosioekonomista aluerakenteellista kartoitusta Helsingin seudun neljäntoista kunnan alueilla. Toteutin etnografisen tutkimuksen pääasiassa kahdella tutkimuskoululla, jotka olivat sosioekonomisesti erilaisilla alueilla. Tarkoitukseni oli siis tutkia kouluhierarkioita ja kouluissa näkyville tulevia nuorten taustaan liittyviä hierarkioita, kuten sosioekonomiseen taustaan tai yhteiskuntaluokkaan ja nuorten etniseen taustaan liittyviä hierarkioita. Pyrin kiinnittämään huomiota myös sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyviin hierarkioihin sekä erityis- ja normaalioppilaaksi nimeämiseen. Toinen pitkäaikaisista tutkimuskouluista, Aarnikko, sijaitsi matalamman sosioekonomisen rakenteen alueella ja toinen, Kaarna, korkeamman sosioekonomisen rakenteen alueella. Antropologiasta peräisin olevan etnografisen tutkimusperinteen mukaisesti vietin näissä kummassakin koulussa vuoden mittaisen jakson vuosina 2009 ja 2010.

Etnografinen aineistoni koostui yksityiskohtaisesta aistihavaintopohjaisesta havainnointiaineistosta: Havainnoin opettajien kokouksia, arviointikokouksia ja vanhem-

painiltoja sekä tilanteita koulujen käytävillä ja pihoilla. Opettajat kutsuivat minut myös osallistumaan koulujen ja nuorten luoviin tilaisuuksiin ja juhliin. Haastattelin koulujen rehtoreita ja opettajia. Tein yhteensä 34 opettajien ja rehtorien haastattelua. Toteutin opettajille laadullisen kyselyn liittyen nuorten taustaan ja taloudellisiin, kulttuurisiin, sosiaalisiin ja emotionaalisiin resursseihin. Olin perehtynyt siihen, miten koulussa näkyväksi tulevat hierarkiat rakentuvat suhteessa nuorten perheiden resursseihin ja halusin saada tästä tarkempaa tietoa. Piirsin kouluissa havainnoidessani tilallisia piirustuksia, joista kävi ilmi ihmisten asemoituminen tilaan esimerkiksi vanhempainillan aikana. Analysoin myös koululehtiä ja niissä esitettyjä valokuvia.

Joulukuun ensimmäisenä adventtina vuonna 2009 Aarnikko-koulun Sofia kutsui minut syyttämään opettajien huoneeseen hänen kanssaan kynttilöitä. Tätä valon, rauhan täyttämää hetkeä seurasi koulun auditointi, arviointitilaisuus, jossa koulua oli tarkoitus arvioida yksityiseltä sektorilta vaikutteita saaneen laatu järjestelmän pohjalta. Auditoinnin aikana Aarnikon rehtorin ja opettajien luovuus ja kyky muokata ylempää annettuja koulujen hallinnan mekanismeja, heidän koulunsa arkea ja nuorten lähtökohtia palvelevammaksi yllätti minut. Aloin saada kutsuja Aarnikossa ja Kaarnassa seuraamaan koulujen luovia esitystilanteita, kuvataidenäyttelyitä ja konsertteja sekä opettajat alkoivat kertoa minulle kertomuksia heille tärkeistä luovan ilmaisun muodoista, ja siitä kuinka tämä luovuus, taide, teatteri, tanssi, ilmaisu auttavat jaksamaan koulun arjessa ja nuorten kanssa ja nuorten vuoksi.

Alussa kutsuin metodologiaani kouluetnografiaksi. Laadullisen tutkimuksen veteraani Norman Denzin (2003) määrittelee performatiivisen etnografian tavaksi tutkia etnografisesti käytäntöjä, joissa kulttuurinen politiikka, taiteelliset käytännöt ja pedagogiik-

ka performatiivisena käytäntönä risteytyvät. Denziniä (2003) seuraten tässä tutkimuksessa kohtaavat uuden koulutuspolitiikan vaikutusten muodossa kulttuurinen politiikka, koulujen taiteelliset käytännöt sekä koulujen transformatiivisen pedagogiikan tutkiminen. Performatiivista etnografiaa ja yhteiskuntatieteiden performatiivista käännettä (esim. Denzin 2003; Laine 2012) luonnehtii myös sosiaalitieteellisen ja taiteellisen tutkimuksen dialogi. Denzinin (2003) kuvaama performatiivinen etnografia on fokuoitetun tarkastelemaan sosiaaliseen oikeudenmukaisuuteen liittyviä ilmiöitä, kuten tässä tutkimuksessa hierarkioiden rakentumista ja niiden purkamisen mahdollisuuksia. Suuntauksena performatiivinen etnografia myös kehittää metodologiaa, jossa on sisäänrakennettuna toivon ajatus. Se pyrkii uudistamaan tutkimusinstrumenttejaan tavoilla, joilla hierarkioiden purkamisen mahdollisuuksia voitaisiin paikantaa ja vahvistaa yhteisöllisesti (Denzin 2003). Performatiivisuuden käsite viittaa esittäviin taiteisiin ja myös luovassa työssä tapahtuvaan valintaan. Arkipäivän performatiivisuuden liittyvä ajatus vapaasta tahdosta, siitä että toimijoilla on mahdollisuus valita, mitä he esittelevät toisille, mitä he haluavat arjestaan jakaa, paljastaa ja vahvistaa.

Tärkein syy, miksi päädyin kutsumaan tutkimustani performatiiviseksi etnografiaksi on se, että tulin kutsutuksi havainnoimaan tilaisuuksia opettajien performatiivisuuden, opettajien valintojen ja kutsujen kautta. Opettajat olivat dramaturgeja, jotka valitsivat, mitkä tilaisuudet minä tulen näkemään. Päätökseni käyttää performatiivinen etnografia-määritelmää oli myös eettinen valinta, jolla halusin tehdä lukijalle näkyväksi, että aineisto on luotu vahvasti opettajien valintojen ja kertomusten kautta. Useissa kouluetnografioissa aineisto on tuotettu enemmän luokkahuoneissa.¹ Myös Denzinin (2003) määrittelemän performatiivisen etnografian sitoutuminen

kontingenssin tematiikan huomioimiseen arjen käytännöissä ja elämässä kosketti sitä, mitä olin kouluissa kokenut. Kontingenssin käsite viittaa maailman kompleksisuuteen, josta seuraa se, että on vaikea ennustaa, mitä tulee tapahtumaan. Elämän sattumanvaraisuus ja ihmisiä liikuttava ja elämää merkityksellistävä vapaatahto, voivat puuttua peliin parhaitenkin suunniteltujen uudistusten edessä. Kontingenssi painottaa liikkumatilaa, liikkumavaraa, luovuutta, suhteessa teoreettisiin tai metodologisiin näkemyksiin, jossa valta ja hallinta nähtäisiin enemmän ylhäältä annettuina, absoluuttisina, dominoivina.

Tutkimuksessa tarkastelin, minkälaisia hierarkioita kouluissa rakentuu liittyen edellä mainitsemiini koulutuspolitiikan mekanismeihin, joita olen kutsunut koulujen hallinnan mekanismeiksi. Yhdellä tutkimuskoulusta painotetun opetuksen luokalle valikoitui enemmän valtaväestötaustaisia tyttöjä, joilla oli moninaisia kulttuurisia ja emotionaalisia resursseja omaavat vanhemmat. Tämä ei kuitenkaan välttämättä tarkoita sitä, että tytöt ja naiset olisivat hierarkioiden kärjessä. Kyse voi myös olla entistä suuremmista naisiin ja tyttöihin kohdistuvista paineista.

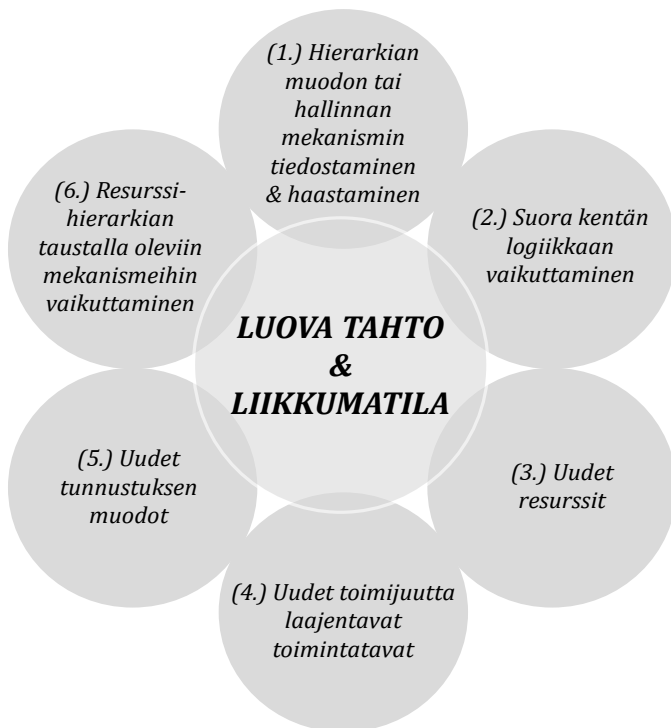
Koulujen hallinnan mekanismien kannalta etenkin rehtorit kokivat koulujen olevan perheiden kouluvalinnan ja koulujen painotuksien myötä hierarkkisessa kilpailutilanteessa. Toisaalta he olivat avoimia uudistuksille, luottivat toisiin koulutuksen kentän toimijoihin. Siinä, missä hierarkioita näytti rakentuvan, hierarkioita myös purettiin. Hierarkiat eivät muuttuneet kivettyneiksi rakenteiksi. Hierarkiat olivat liikkeessä.

Näyttää siltä, että Aarnikossa ja Kaarnassa puretaan myös monialaisesti kouluissa pienoisyhteiskuntana esille tulevia nuorten sosioekonomiseen asemaan, etnisyyteen ja sukupuoleen liittyviä hierarkioita. Tutkimuksessani painottuu enemmän matalammalla sosioekonomisen rakenteen alueella olevan koulun, Aarnikon

näkökulma. Olen ollut kiinnostunut bell hooksin (esim. 2001; 2003) ajatuksista ja Paulo Freireen (esim. 1998; 2005) viittaan pedagogiseen rakkauteen liittyvissä keskusteluissa. Pedagogisen rakkauden keskusteluihin liittyvä ajatus hierarkioissa matalissa ja matalimmissa asemissa olevien nuorten vapautumisesta ja heidän elämänsä mahdollisuuksien paranemisesta ja avautumisesta. Freire on kirjoittanut pedagogisen rakkauden ytimessä olevan rohkeuden. Aarnikon opettajat ylittivät koulujen institutionaaliseen kilpailutilanteeseen liittyviä pelkoja ja jännitteitä ja halusivat työskennellä juuri koulunsa ja alueensa nuorten kanssa. Heidän haastatteluisaan välittyi aito välittäminen, ehkä siis sydämellä toimiminen. Suoritusten sijaan he arvostivat nuoria kokonaisvaltaisesti ja pyrkivät purkamaan nuorten kanssa nuorten taustaan liittyviä ennako-oletuksia, nuoria luokittelevaa ja vertailevaa kieltä ja luomaan nuorten kanssa uusia mahdollisuustäyteisempiä tulevaisuuskuvia. Näitä käytän-

töjä olen kutsunut pedagogisen rohkeuden käytännöiksi.

Väitöskirjassa esitän jäsenyyksen, hahmotelman hierarkioiden purkamisen mahdollisuuksiin liittyvistä käytäntöalueista. Tämä jäsenyys on muotoutunut Michel Foucault'n, Pierre Bourdieun ja Gilles Geleuzen valtakäsitteistöihin luennan ja koulujen arjen käytäntöjen dialogissa. Esitän koulu yhteisössä vallitsevan luovan tahtotilan ja liikkumatilan merkityksellisinä lähtökohtina hierarkioiden madaltamiselle ja uusien mahdollisuuksien luomiselle. Liikkumatiila ilmenee opettajien puheena fyysisistä liikkumatiiloista koulussa ja koulun ulkopuolelle, emotionaalista liikkumatiilasta, jota syntyy yhteisössä vallitsevan positiivisen tunnedynamiikan ja refleksiivisen leikillisyyden, luovuuden ja solidaarisuuden myötä. Koulun budjetin ja opettajan työn autonomiaan liittyvällä liikkumavaralla on myös merkityksensä. Rehtorit kuvasivat koulunsa ja omaa luovaa tahtotilaansa myös

Kuva 1.
Luova tahto ja liikkumatiila

avoimena olemisena ja solidaarisuuteena, joka ilmeni dialogisena tahtotilana huomioida vähemmistönuorten elämänehtojen paraneminen. Myös Chilessä tämän tutkimuksen rinnalla tekemässäni täydentävissä haastatteluisissa paikallinen rehtori käytti meren metaforaa kuvaamaan yhteisössä vallitsevaa solidaarisuuden, dialogisuuden ja demokraattisuuden ilmapiiriä, jossa keskeistä oli huomioida vähemmistötaustaisten nuorten ja koko henkilökunnan asema ja näkemykset koulussa.

Hierarkioiden purkamista voi olla (1.) hierarkian muodon tai hallinnan mekanismin tiedostaminen ja haastaminen koulu-yhteisössä, (2.) suora (koulutuksen) kentän toimintalogiikkaan vaikuttaminen, (3.) uusien resurssien luominen etenkin hierarkiassa matalimmissa asemissa oleville, (4.) uusien toimijuutta laajentavien toimintatapojen syntyminen, (5.) uusien resurssihierarkiaa purkavien tunnustuksen muotojen syntyminen sekä (6.) resurssihierarkian taustalla oleviin mekanismeihin vaikuttaminen. Esitän seuraavassa muutamia esimerkkejä näihin alueisiin liittyvistä käytännöistä.

Hallinnan mekanismien tiedostamista ja sen haastamista tapahtui esimerkiksi aikaisemmin mainitsemassani auditointikouksessa, jossa Aarnikon koulu esitti oman luovan tulkintansa kouluviraston laadunarviointimallista. Suoraa koulutuksen kentän logiikkaan vaikuttamista oli opettajien tapa kommunikoida epäoikeudenmukaiseksi koetusta työsuorituksen palkanlisästä päätöksentekoon, jonka seurauksena se poistettiin sellaisessa muodossaan käytöstä. Nuorten uusien resurssien ja uusien mahdollisuustäyteisempien toimijuuksien syntymiseen kannalta merkityksellisiltä näyttivät pedagogisen rohkeuden käytännöt, spontaanit tanssitilanteet, kaupunkitilassa tapahtuvat roolileikkipäivät ja siihen liittyvät performatiivisuuden muodot, eri tyyllisuuntauksia silloittavat musiikkityöpajat ja tilanteet sekä nuorten omaa toimi-

juutta vahvistavat kuvataiteen ja käsityön työskentelytavat. Nuorten spontaanit tanssitilanteet olivat esimerkiksi tilanteita, joissa etniseltä taustaltaan vähemmistötaustaiset nuoret saivat uutta tunnustusta nuorten yhteisöissä, ja näin syntyi uusia vallitsevia resurssihierarkioita ylittäviä arvostamisen muotoja. Näin myös nuorten taustoihin liittyvät hierarkiat tulivat liikutetuiksi.

Väitöskirjassa kirjoitan myös Aarnikon aseman paranemisesta kouluhierarkioissa. Kouluhierarkioiksi olen nimennyt koulujen suoritushierarkiat, koulujen suosituimmuus-hierarkiat ja koulujen mielikuva- ja maine-hierarkiat. Aarnikon asema oli parantunut kaikissa näissä hierarkioissa. Aseman paraneminen hierarkioissa ei kuitenkaan tarkoita, että eriarvoinen hierarkia olisi poistunut. Aarnikon aseman paraneminen kertoo kuitenkin siitä, että hierarkioissa voi tapahtua muutoksia. Esimerkiksi Venla Bernelius (2013) on kirjoittanut alueellisen eriarvoistumisen negatiivisista kierteistä. Aarnikon tapahtumat kertovat kuitenkin päinvastaisesta. Matalamman sosioekonomisen rakenteen alueella olevan koulun asema voi parantua, avautua. Opettajat ja oppilaat voivat pyrkiä purkamaan stereotyyppisiä mielikuvia koulusta tai nuorten taustasta. Tämä koulujen arjen aito ja monialainen työ ja toiminta voi tulla havaituksi ja nähdyksi, ja näin (koulu)hierarkiat voivat myös alkaa liikkua. Aarnikon opettajat puhuivat hyvän kierteistä. Hierarkiat ovat liikkeessä. Niihin on mahdollista vaikuttaa.

Luonnossa esiintyy laajenevia spiraaleja esimerkiksi kasvien versoissa, auringonkukan terälehtien kasvumuodoissa, galakseissa ja simpukoiden muodoissa (kuvat 2 ja 3). Tutkimuksessani olen käyttänyt laajenevan spiraalin metaforaa, kuvaamaan Aarnikon aseman paranemista ja hierarkioissa ilmenevää liikettä kohti vähemmän eriarvoisia käytäntöjä. Olen käyttänyt laajenevan spiraalin metaforaa havainnollistamaan pienten

positiivisten perättäisten tai samanaikaisten tekojen yhteisvaikutuksia.

Kuva 2. Laajeneva spiraali

Laajenevan spiraalin metaforalla olen kuvannut monien toimijoiden merkityksellisten tekojen samanaikaista tapahtumista ja synergiaa. Olen kuvannut spiraalilla hierarkioiden purkamisen mahdollisuuksien avautumista ja kasvua. Uutta syklää, uusia mahdollisuuksia.

Kuva 3. Luonnospiraalit

Pohdin väitöskirjassa lupaa saada olla kokonaisena ihmisenä, mahdollisuutta ylittää hierarkioita rakentavia dikotomisii periaatteita ja mekanismeja, kovaa kilpailua ja vertailua. Mennä hierarkioiden rakentumisen ytimeen pikkuhiljaa, ei liialla intensiteetillä, voimalla. Tunnustelen bell hooksin (2003) sanoin sydämen, kehon, mielen yhteisyyttä.

Ulkoisen hyväksynnän saannin ylittämistä. Tapailen rohkeutta elää, rohkeutta toimia uudesti. Gilles Deleuze (2002) kirjoittaa tanssijan piruetista ja spiraalista transformaation symbolina. Piruetin, spiraalin aikana tapahtuu muutosta.

Aarnikon kuvaamataidon opettaja Ronja halusi luoda siltoja akateemiseksi, taiteelliseksi ja käytännölliseksi kutsuttujen oppiaineiden välillä, purkaa tätä oppiainehierarkiaa. Kyse oli kuitenkin hierarkioiden purkamisen kannalta syvällisemmästä toiminnasta kuin esimerkiksi ongelmaperustaisesta oppimisesta tai monialaisista oppimiskokonaisuuksista. Ronja oli tietoinen nuorten taustaan liittyvistä hierarkioista ja on esitietoisesti ymmärryksensä ohjaamana luonut luokkaansa omien sanojensa mukaan nuorille LIKKUMATILAN vaikka tanssia. Nuoria ei asetettu vain pulpettien ääriin vaan oli tilaa ilmaista, tutkia koulussa esille tulevia yhteiskunnallisia hierarkioita, liikkua, tuntea ja vaikkapa ehkä tanssia. Tällaisissa tiloissa voi myös mahdollistua nuorten kokonaisvaltaisempaa olemista omana itsenään. Voi syntyä eheytyksen kokemuksia. (Pienikin) muutos koulun puitteissa ja käytännöissä voi mahdollistaa uusia liikkeitä, uusia pieniä tekoja, ja näiden tekojen, liikkeiden ja uusien käytäntöjen ketjuuntuessa voi avautua uusi liikkumapa. Myös Hans Joas (2008), joka on kirjoittanut nykyisyyden kompleksisesta luonteesta, on nostanut esille kontingenssin käsitteen yhteydessä liikkumapaan ja liikkumapaan käsitteiden huomioimisen merkityksellisyyden (*Spielraum* ks. myös Simola ym. 2010). Uusi liikkumapa, uusien mahdollisuuksien tila voi avautua ylittäenkin merkityksellisten tekojen verkottuessa mahdollistaen nuorten toimintamahdollisuuksien laajenemisia, uusien toimintapojen, vahvempien toimijuuksien rakentumisia, ja vähitellen myös muutoksia hierarkioita rakentavissa mekanismeissa ja muutoksia eriarvoisissa hierarkioissa.

Pieniä tansseja, toivoa, sosiaalista oikeudenmukaisuutta, pieniä ihmeitä. Toivon, että tämä tutkimus inspiroi!

Viitteet

- 1 Toki myös oma rakkauteni tanssiin näkyy myös sensitiivisyytenä opettajien tanssia koskevia kokemuksia kohtaan.

Lähteet

- Bernelius, Venla (2013) *Eriytyvät kaupunkikoulut: Helsingin peruskoulujen oppilaspuoleiset erot, perheiden kouluvalinnat ja oppimistuloksiin liittyvät aluevaikutukset osana kaupungin eriytymiskehitystä*. Helsingin kaupungin tietokeskuksen julkaisu. Tutkimuksia 2013: 1.
- Deleuze, Gilles (2002) *Desert Islands and Other Texts 1953–1974*. Los Angeles: Se-miotext(e).

- Denzin, Norman (2003) *Performance Ethnography. Critical Pedagogy and the Politics of Culture Sage Research Methods*. Electronic Book. California: SAGE.
- Freire, Paulo (1998) *Pedagogy of the Heart*. New York: Continuum.
- Freire, Paulo (2005) *Sorrettujen pedagogiikka*. Tampere: Vastapaino.
- hooks, bell (2001) *All about love*. New York: Harper, Perennial.
- hooks, bell (2003) *Teaching community: A pedagogy of hope*. New York: Routledge.
- Joas, Hans (2008) The Era of Contingency. *Sosiologia*, 45 (3), 203–212.
- Laine, Sofia (2012) *Young Actors in Transnational Agoras. Multi-Sited Ethnography of Cosmopolitan Micropolitical Orientations*. Finnish Youth Research Society, publications 121. Helsinki: Nuorisotutkimusseura.
- Simola, Hannu & Varjo, Janne & Rinne, Risto (2010) Vasten valtavirtaa – kontingenssi, polkuriippuvuus ja konvergenssi suomalaisen perusopetuksen laadunarviointimallin kehityskuluissa. *Hallinnon tutkimus* 29 (4), 285–302.